
Таццяна Лаўрык

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь)

АДЛЮСТРАВАННЕ ЭПОХІ ПРАЎЛЕННЯ ЖЫГІМОНТА ІІІ ВАЗЫ Ў РАМАНЕ Л. ДАЙНЕКІ «ПРА ЛІСОЎЧЫКА, ЗЛОГА ХЛОПЧЫКА»

Чарада ваенных канфліктаў, у якую Рэч Паспалітая была ўцягнута ў часы праўлення дынастыі Вазаў, доўжылася да пачатку XVIII ст. Цяжкім асабліва быў перыяд XVII ст. у часы праўлення Жыгімонта Вазы ІІІ — вайна са Швецыяй, міжусобныя войны магнатаў, частка якіх не прымала палітыку караля, падтрымка Лжэдзімітрыя І і ІІ, да якіх з мэтай дапамогі ўсталявання на пасадзе выйшлі войскі Рэчы Паспалітай.

Кароль паходзіў са Швецыі і быў сынам шведскага караля. У барацьбе за карону перамог другога прэтэндэнта, аўстрыйскага эрцгерцага Максіміліяна, які таксама быў абраны каралём часткаю шляхты. Аднак на сойме не было прадстаўнікоў ВКЛ. Каб замацаваць свае пазіцыі сярод беларуска-літоўскіх магнатаў і шляхты, 28 студзеня 1588 г. у Кракаве выдаў прывілей, які зацвярджаў Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г., а таксама прапанаваў Рэчы Паспалітай землі, занятыя шведамі, што абярнулася вайной з гэтай краінай за Інфлянты. У 1587 г. шведскі прынц Жыгімонт Ваза стаў вялікім князем літоўскім і каралём польскім. Пазней, пасля смерці бацькі, ён атрымаў і шведскую карону. Кароль акружыў сябе езуітамі, чужаземцамі і вузкім колам магнатаў, гэта выклікала незадавальненне пратэстанцкай эліты Швецыі, таму ў 1595 г. суродзіч Жыгімонта Карл захапіў уладу і стаў каралём Швецыі Карлам ІХ. Гэты падзеі паклалі пачатак канфлікту паміж Рэччу Паспалітай і Швецыяй, які атрымаў назву «Бітва за Інфлянты» (Лівонію), альбо Першая Паўночная вайна. Вайна была распачата Жыгімонтам Вазай, які разглядаў правінцыю Эстлянд як сваю спадчыну, а Карла ІХ — як узурпатара.

Беларускі пісьменнік Леанід Дайнека ў рамане «Пра лісоўчыка, злога хлопчыка» (2010) паказвае перыяд праўлення Жыгімонта ІІІ Вазы, які прыпаў не толькі на час найбольшага росквіту Рэчы Паспалітай, але і на пачатак заняпаду яго, а таксама становішча шляхты ў гэты час, уклад жыцця насельніцтва Рэчы Паспалітай. Аўтар разважае пра вайну са Швецыяй, якой папярэднічалі шматлікія войны і міжусобіцы на зямлі, што калісьці належала Полацкаму княству: «Яшчэ на самым пачатку трынаццатага стагоддзя ўвесь Рубон (Дзвіна) да самага ягонага вусця, дзе ўліваецца ён у Балтыйскае мора, належаў Полацкаму княству. Гэта быў водны шлях палачанаў у Еўропу. Лівы і леты, што жылі на берагах ракі, плацілі Полацку даніну, прызнавалі верхавенства полацкага князя. Але прыплылі з захаду ў гэты край рыцары-мечаносцы, і ўспыхнуў агонь вайны, які, калі зірнуць на падзеі ўважлівым

вокам і, па магчымасці, бясстрасным вокам, гарэў, ніколі не тухнучы. Шмат жыццяў узяў ён. Згарэў у гэтым суровым агні князь Вячка, гераічна абараняючы свае гарады Кукейнос і Юр’еў, якія пад жалезнай пятой мечаносцаў сталі называцца Кокенгаўzenам і Дарптам (аўтар згадвае героя свайго першага гістарычнага рамана — *Т. Л.*). Гарэў агонь бязлітаснай вайны (на гэты раз паміж Рэччу Паспалітай і Швецыяй) і цяпер — у верасні 1605 года. Швецыя імкліва набірала сілу. Ёй было цесна ў сваіх скандынаўскіх межах. І ўрэшце рэшт сіла гэтая штармавіта выплеснулася на ўсходнееўрапейскія абшары» [2, № 2, с. 68–69].

У сувязі з сітуацыяй са Швецыяй, адчуваючы магчымасць умяшацца ва ўнутраныя справы Маскоўскага царства, якое змога дапамагчы яму ў антышведскай кааліцыі, Жыгімонт Ваза пасля раптоўнай смерці цара Барыса Гадунова падтрымлівае царэвіча Дзмітрыя — сына Івана IV, які лічыўся забітым ў 1591 г. Так пачынаецца перыяд «самазванства» на Маскоўскіх землях. З гэтым перыядам ў Маскоўскай дзяржаве звязана і праўленне Жыгімонта III, які паспрабаваў умяшацца ва ўнутраныя справы аслабленай дзяржавы. Адной з прычын з’яўленняца непрыняцце новага князя, якім стаў сын Івана Жыхлівага — Фёдар Іванавіч.

Аўтар перадае стаўленне ўлады да новага князя праз словы Льва Сапегі, які быў правай рукой Жыгімонта III. У часе яго аўдыенцыі склалася ўражанне пра маладога цара: «Вялікі князь малы ростам; кажа ён ціха і вельмі павольна; клёку ў ягонай галаве небагата, або, як іншыя кажуць і як я сам заўважыў, зусім няма. Калі ён пад час аўдыенцыі сядзеў на троне ва ўсіх сваіх царскіх упрыгожаннях, дык, пазіраючы на скіпетр і на дзяржаву, усё смяўся» [2, № 2, с. 43].

Аўтар адзначае заканамернасць і зменнасць гістарычных падзей. Наколькі моцны, падобны на крываваы вулкан, быў Іван Жыхлівы, а пасля яго на змену прыходзіць яго ціхі і палахлівы сыноч. Таму Леў Сапега выказаў Стэфану Баторыю думку пра заняпад краіны, пра магчымасць далучыць да Рэчы Паспалітай Северскае і Смаленскае княствы.

Упершыню вобраз Льва Сапегі паказвае Гальяш Пельгрымоўскі — вядомы дзяржаўны дзеяч, дыпламат і пісьменнік, што ўваходзіў ў склад дэлегацыі Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага, якая вяла перамовы з прадстаўнікамі Маскоўскай дзяржавы ў 1600–1601 гг. пад кіраўніцтвам Льва Сапегі. Уражанні ад гэтай паездкі паслужылі асновай да стварэння «Пасольства Льва Сапегі да вялікага князя Маскоўскага» (1603). У творы аўтарам паказана хада дыпламатычнай місіі, больш апісана спрэчак паміж Львом Сапегам, баярамі. Аднак у заключнай гутарцы канцлера з Вялікім Князем Барысам Гадуновым мы прасочваем адносіны, якія былі паміж гэтымі людзьмі:

Князь да Канцлера цёплай любасцю праняўся
(Сябраваў з ім калісьці, таварышыў, знаўся):

«Можа помніш, мой дружа, як служыў я пану
Швагру Фёдару? Быў ты сябра мой каханы,
Сэрцам цэлым любіў я, Леў, цябе душою;
І цяпер справы пойдучь сцежкаю старою» [1, с. 513].

Словы, якія прамаўляе Князь да Канцлера, вызначаюць дакладнае стаўленне да былога сябра: «*Чалавеча, ты — слаўны й моцы немалое...*» [1, с. 513].

У нямецкага паэта Шылера ў няскончанай драме «Дзмітрый» (1805) Л. Сапега паўстае як мудры і разважлівы палітык, сапраўдны інтэлектуал сваёй эпохі. Ён засцерагае паслоў сойма супраць злоўжывання, маніпулявання дэмакратычнымі прынцыпамі, бо будзе парушацца мірны дагавор, падпісаны з Масковіяй [6, с. 58].

Юзаф Крашэўскі ў аповесці «Апошняя са слукціх князёў» паказаў вобраз канцлера Льва Сапегі — міратворцы, чалавека скупого на пачуцці, якога паважалі і пабойваліся магнаты. «Леў Сапега — высокага росту, мужны, прыгожы, стройны, твар упрыгожвалі вусы і невялікая бародка; негустыя валасы на галаве былі акуратна падстрыжаны.<...> Ён заўсёды памяркоўна вырашаў справы, кожны раз шукаў спосабы для прымірэння і трымаўся гэтага, не ставіўся ні на чый бок, выступаў за згоду і паразуменне; ён быў нібы створаны для ролі пасрэдніка» [4, с. 201–202].

Леанід Дайнека ў рамане «Пра лісоўчыка, злога хлопчыка» звяртаецца да дзіцячых гадоў Льва Сапегі, каб растлумачыць, у якіх умовах складаўся характар героя. На хлопчыка паўплывала адно здарэнне ў дзяцінстве, калі ліс, трапіўшы ў сіло, не захацеў памерці ў палоне, ён перагрыз сваю лапу і вызваліўся. Пасля гэтага выпадку, які вельмі ўразіў хлопчыка, ён прыняў рашэнне: «Я буду мудрым і хітрым, як ліс.<...> Колькі буду жыць, буду адстойваць сваю волю, чаго б гэта ні каштавала» [2, № 2, с. 43]. Такім чынам, пісьменнік растлумачыў сімвалічнае значэнне назвы герба «Ліс», якім карыстаўся род Сапегаў з часоў Гарадзельскай уніі 1413 г. і які сімвалічным чынам уплываў на жыццё Льва Сапегі.

Аўтар звяртае ўвагу на асобныя рысы героя, так ён становіцца больш жывым і зразумелым, чым створаны ў аповесці Ю. Крашэўскага. Адзначаецца яго патрыятызм: «Канцлер Вялікага Княства Літоўскага з сямейных паданняў ведаў, што Сапегі, гэтак жа сама, як Радзівілы, як Пацы, паходзяць ад самога рымскага сенатара Палемона, які ратуючыся ці то ад Нерона, ці ад крыважэрных бязлітасных гунаў, прыплыў некалі ў гэты край і стварыў між лясоў і азёраў новую дзяржаву. І мэтаю свайго жыцця малады Леў Сапега зрабіў вернае служэнне гэтай дзяржаве, захаванне і ўмацаванне яе, гарманічнае і ўсебаковае развіццё законаў, па якіх яна павінна развівацца» [2, № 2, с. 43].

Ён не падтрымлівае напачатку паход Лжэдзімітрыя I, бо у 1600 г. у час пасольства ў Маскву, якое ўзначальваў Леў Сапега, падпісаў мірнае пагадненне з Маскоўскай дзяржавай на 20 год, для яго гэты чалавек дзіўны, не

падобны на Івана Жажлівага, якога лічаць яго бацькам: «Разумны. Адукаваны. Са сваім поглядам на жыццё. Ведае некалькі еўрапейскіх моваў. Кароль і вялікі князь Жыгімонт III Ваза, арцыбіскуп гнезненскі, шляхта на сойме ў Кракаве, Мнішкі, бацька з дачкою, — усе, як адзін, падтрымалі яго. Я ж быў напачатку супраць» [2, № 2, с. 45]. Такім чынам, аўтар адзначаў, што царэвіча прыняў кароль, які спадзяецца на дапамогу Маскоўскага княства ў будучым. Леў Сапега гаворыць пра кіраванне новага князя: распусціў казацкае войска, каб спыніць рабункі; кіруе добра, але «не на карысць ляхаў», бо не аддаў ім абяцаных земляў за падтрымку. Зыходзячы з гэтага, Леў Сапега разумее, што гэта сапраўды самазванец, бо ён зусім не падобны на яго бацьку — Івана Жажлівага, і прадбачыць будучыя змены, якія яшчэ закрануць Маскоўскую дзяржаву. Бо ў свой час яна нанесла шмат шкоды Рэчы Паспалітай, якая цяпер павінна накіраваць гэтыя змены на сваю карысць.

Вызначаюць некалькі прычын паразы, якой скончылася праўленне Лжэдзімітрыя I. Адной з прычын было тое, што Масква была запружана войскамі Рэчы Паспалітай. Вось што піша пра гэты падзеі Юльян Нямцэвіч — пісьменнік і гісторык: «Каля 4000 палякаў налічыць можна было ў Маскве. Гэты тлум разбэшчанай, добра ўзброенай моладзі напаўняў горад страхам і падазрэннямі. Не імкнуліся палякі памяркоўнасцю і добрымі паводзінамі ўлагодзіць нянавісць і зайздрасць.<...>Не аднойчы, разагрэтая віном моладзь, страціўшы розум, бадзялася па вуліцах сталіцы, сваваючы, збіваючы гараджан, выбіваючы дзверы, зневажаючы цнатлівых дзяўчат» [7, с. 276].

Леанід Дайнека ў творы апісаў смерць Лжэдзімітрыя, якога пакараў раз'юшаны натоўп. Шмат у кіраванні новага цара не падабалася народу, нягледзячы на тое, што напачатку яго падтрымлівалі. Аднак пасля гвалтоўнай смерці, якой памёр гэты чалавек, над яго трупам ўначы ззяла святло, а на грудзях ў забітага сядзеў белы голуб, але калі варта падыходзіла бліжэй, то святло тухла, а голуб знікаў. Пасля яго смерці на Масковію ў траўні месяцы наваліўся люты мароз і голад. Людзі тлумачылі сабе, што ва ўсім быў вінаваты самазванец-растрыга Грышка Атрэп'еў, які і пасля смерці прыносіў шкоду. Паказваючы гэту гвалтоўную смерць, сімвалічныя знакі, якія адбываліся пасля яе, можна адзначыць, што пісьменнік карыстаўся гістарычнай манаграфіяй Мікалая Кастамарава, бо гісторык таксама апісаў незвычайнасць падзей пасля смерці Лжэдзімітрыя I: «Яго кінулі ў яму, куды складалі жабракоў, якія замёрзлі ці апіліся. Але раптам па Маскве разнесліся чуткі, што цела яго невядомай сілай выйшла з зямлі і апынулася на прасторным месцы; над ім бачылі двух галубкоў; толькі-толькі падыдуць да яго, галубкі знікаюць. Загадалі зарыць глыбей у зямлю. Прайшло сем дзён, і цела забітага цара апынулася непашкоджанае на могілках, у чатырох вёрстах ад убогага дома» [3, с. 444].

Па ўсёй Рэчы Паспалітай у гэты час квітнела мода на сарматызм — пакланенне продкам-сарматам, якія прыйшлі калісыці ў Еўропу з усходніх спякотных стэпаў і зрабіліся ваяўнічай гераічнай шляхтай. Сарматызм — шляхецкая

ідэалогія, якая дамінавала ў Рэчы Паспалітай ў XVI–XIX стагоддзях, яна вызначала шматлікія асаблівасці культуры знаці. Сарматызм аддзяляў шляхту ад сялян. Сармат павінен быў быць рыцарам і ваяром, добрым гаспадаром-магнатам. Вызначалася таксама своеасаблівая мода ў апратцы — «усходні» стыль параднага адзення (канфедэратка, жупан, слупкі пояс, шабля). Элементы сармацкай культуры паказаны ў творы пісьменніка.

Напрыклад, пры апісанні ваеннага выезду войска Януша Патоцкага, з якім сустракаецца Аляксандр Лісоўскі і Іван Мастоўскі, аўтар звяртае ўвагу на апісанне параднага адзення вершнікаў, якое так зачаравала герояў. Бо апранута войска было вельмі пышна, быццам і не на вайну выпраўлялася: «...Адзенне іх нагадвала сабой персідскае — такое ж залататканое з кветкавым узорам, з аксаміту самых яркіх і разнастайнейшых расфарбовак. І ўсё гэта было падбіта каштоўнымі футрамі: спінкамі собаяў і пантэраў. Чым больш кружкоў налічвалася на шкуры пантэры, тым багацейшым пачуваў сябе валадар гэткай раскошы. Пад плашчамі — даламанамі іскрыліся жупаны, амаль цалкам выштукаваныя з золата, срэбра і шоўка...» [2, № 2, с. 17]. Пісьменнік паказвае парадны касцюм магнатаў, адзначае багацце зброі, моцных коней, гатоўнасць змагацца з любым ворагам, што яшчэ раз падкрэслівала веру ў несакрушальнасць, магутнасць войска Рэчы Паспалітай. Аднак на герояў у творы гэта прыгажосць зусім па-іншаму паўплывала. Яны адчулі, што таксама належаць да шляхты, хай не такой багатай, але маюць тыя ж правы, што і багатыя магнаты, таму роўныя ім.

Пісьменнік апісвае некаторыя традыцыі, якія выкарыстоўваліся ў сармацкай культуры магнатаў Рэчы Паспалітай. «Уладарыў культ апрашчэння, набліжэння да прыродных каранёў. Вось чаму пыхлівыя магнаты са сваімі капрызлівымі распешчанымі жонкамі на некалькі дзён ператвараліся ў звычайных хлопаў і хлопак, апраналі хлопскае адзенне, старанна хадзілі за плужком, выганялі ў поле скаціну, жылі ў маленькіх драўляных хатках» [2, № 2, с. 74–75]. Магнаты добра ведалі, хто яны на самой справе, аднак па модзе называлі сябе пейзажамі. Радзівіл Сіротка адправіў свайго сына, які меў правіну перад бацькам, у Альбу — загарадную рэзідэнцыю Радзівілаў. Юрый Радзівіл згадзіўся, бо думаў, што будзе там бесклапотным пейзажам, аднак у гневе бацька прапаўне свінапасу зрабіць княжыча яго падпаскам.

Асноўнай рысай сарматаў была ваяўнічасць, яны былі славуць сваімі поспехамі ў вайскавай справе. Гэта адпавядала агульнапрынятаму ідэалу шляхціца. Вельмі важна было шанаваць старажытнасць традыцый і свае герб і род. Так выходзілася маладая шляхта, і таму менавіта ў гэты перыяд і з'яўляюцца такія героі як палкоўнік Лісоўскі.

Аляксандр Язэп Лісоўскі — адзін з цэнтральных герояў твора. Ён ўзначаліў лёгкую беларускую кавалерыю, таму яго ваяры называлі сябе лісоўчыкамі. Яны ўваходзілі ў склад ліцвінскага войска, падтрымалі Лжэдзімітрыя II, ства-

рыўшы Маскоўскую канфедэрацыю, спрабуючы адваяваць трон Маскоўскага княства, на які ўжо ўзышоў Васіль Шуйскі.

Пра харугвы Аляксандра Лісоўскага пісалі польскі гісторык Генрык Віснер, выйшла кніга расійскага гісторыка Аляксандра Зорына «Лисовчики. Александр Юзеф Лисовский и его полк в истории Смутного времени» (2017).

Гісторыкі, якія прадстаўляюць розныя нацыянальныя і каштоўнасныя пазіцыі, ацэньваюць яго па-рознаму. Напрыклад, у апісанні да кнігі А. В. Зорына чытаем пра палкоўніка: гэта быў паляк (нарадзіўся Аляксандр Лісоўскі пад Вільняй, таму хутчэй літоўскі шляхціч, бо род яго перасяліўся ў ВКЛ з Польшчы), які праславіў сябе ў якасці самазванца; шляхціч, які быў пазбаўлены гонару сеймам; салдат, які бунтаваў супраць камандавання; палкаводзец, які прайграваў буйныя бітвы і адраджаўся пасля паразы, адважны змагар, «бацька-атаман» для казакаў і «дзяржаўны ваявода» для рускіх служылых людзей. Яго біяграфія злілася з буйнымі падзеямі эпохі, якія зрабілі яго героем, а, магчыма, і антыгероем у гэты гістарычны перыяд. Расійскі гісторык з пазіцыі гісторыі сваёй краіны адзначае адмоўнае стаўленне да гэтай асобы.

Польскі гісторык Генрык Віснер у сваёй манаграфіі паказвае заслугі войска Лісоўскага, праўда, звяртаючы ўвагу і на свавольства і распушчанасць войска, якое жыло за кошт мірнага насельніцтва, рабуючы і забіраючы апошнне, бо жалавання яны не атрымлівалі. Таму сярод цывільнага насельніцтва харугва Аляксандра Лісоўскага заслужыла пагарду за колькасць учыненых гвалтаў — рабаўніцтваў, забойстваў.

З пазіцыі нацыянальнай рамантычнай гістарыяграфіі прадстаўляе вобраз лісоўчыкаў і іх палкоўніка Вацлаў Ластоўскі, які ў часопісе «Крывіч» размясціў пераклад урывка з польскай паэмы «Władysław IV król Polski i Szwedzki» (1649):

Лесоўчыкі

Лесоўчык ваюе, што пажар бушуе,

Бы вясной паводка, ён усё раўнуе... [5]

Як адзначаў Ластоўскі, «Лесаўчыкі — названьне лёгкай беларускай кавалерыі-казацтва, якое ў адрозненне ад Украінскага, нізаваго казацтва («Нізаўчыкоў»), насіла названьне — «Лесаўчыкі». Польскія гісторыкі выводзяць названьне гэтай кавалерыі ад імяні аднаго з галасных у пачатках XVII ст. атаманаў Лесаўчыкоў, беларускага шляхціца Аляксандра-Язэпа Лісоўскага-Яновіча — таленавітага военачальніка, беларускага шляхціча з Віленшчыны. У часе бунту Эзбржыдоўскага Лесаўчыкі сталі супраць караля Жыгімонта III, за што яны, разам з атаманам, былі асуджаны на выгнаньне» [5, с. 24–25]. Згадвае пра лісоўчыкаў і Уладзімір Арлоў, адзначаючы іх ваярскае майстэрства і нястрымны напор, які зведалі Францыя, Італія, Нямецчына, Чэхія і

Вугоршчына, дзе нашы кавалерысты ваявалі пазней як найміты германскага імператара.

Л. Дайнека пісаў у прыватнай перапісцы: «Вобразамі лісоўчыкаў <...> я паказваю чытачу, што беларускі народ несмяротны» (з архіваў аўтара — Т. Л.). Такім чынам, у сваіх адносінах да гэтага неадназначнага вобраза Леанід Дайнека найбольш набліжаны да пазіцыі Вацлава Ластоўскага, блізка яму і стаўленне да Лісоўскага Генрыка Віснера.

У рамане створаны вобраз смелага ваяра Аляксандра Язэпа Лісоўскага, які ўжо з маладых гадоў вызначаўся непаслухмянасцю, разбэшчанасцю, прагай да лёгкай нажывы. «Было адчуванне, што ён здатны на ўчынкі, якія не па сіле звычайнаму чалавеку» [2, № 2, с. 23], — пісаў пісьменнік. За заслугі ў бітве пад Кірхольмам Лісоўскі быў узнагароджаны Жыгімонтам Вазай III, яму надалі чын каралеўскага палкоўніка. Пасля бунту Зэбржыдоўскага супраць караля, ужо асуджаны на выгнанне, Аляксандр Лісоўскі ўступае ў войскі самазванага караля пад кіраўніцтва Яна Сапегі. Тут за свае заслугі ён становіцца палкоўнікам і ўзначальвае харугву, колькасць людзей пад яго кіраўніцтвам увесь час змянялася, бо далучаліся жыхары Маскоўскай дзяржавы, таму налічваюць да 3000 асоб. Аднак у першую чаргу вызначаюць 100 асоб, з якімі ён прыбыў з Кароны. Аўтар звяртае ўвагу на тое, што ў Рэчы Паспалітай да Лісоўскага далучаліся прадстаўнікі розных саслоўяў — шляхта, мяшчане, сяляне. Для іх гэта быў сродак жыцц з вайны, быць вольнымі, стаць ваярамі, як патрабавала сармацкая культура, якая распаўсюджвалася ў той час у Рэчы Паспалітай, а таксама атрымаць шляхецтва за ваенныя заслугі, што назіралася не толькі ў харугве Лісоўскага. Для палкоўніка было галоўнае — смеласць, мужнасць яго ваяроў, таму ён не глядзеў на саслоўе сваіх салдат.

Найбольшую ўвагу надае аўтар апісанню аблогі войскамі Яна Сапегі, куды ўваходзіў і полк Лісоўскага, Троіца-Сергіевай лаўры, якая з'яўлялася асяродкам змагання супраць Лжэдзімітрыя і рымска-каталікоў, адсюль паступалі клічы да змагання за святую веру. Аднак аўтар тлумачыць аблогу манастыра тым, што там хавалі святыні Ордэна Святога Палемона — Залаты Човен Палемона і Ключ ад Трох Рэкаў, які прапанаваў адбіць і з гэтай мэтай увайшоў у войска Аляксандра Лісоўскага Марцін Жабыка-Жэмба — сцяганосец лісоўчыкаў.

Не згадваецца пісьменнікам з гістарычнай дакладнасцю эпізод ў аблозе, які паказаў жорсткасць і самаўпраўства палкоўніка Лісоўскага. Бачым і адрозненне ў паказе гістарычных падзей польскім гісторыкам Віснерам і Леанідам Дайнекам. Віснер піша, што, перахапіўшы абоз з порахам, які ішоў да махаў на дапамогу, Лісоўскі прапанаваў пазбавіць галавы дваццаць палонных, якія былі ў абозе, гэта рабілася без ведама Сапегі. У выніку абаронцы таксама на вачах ў нападнікаў вывелі дваццаць палонных палякаў і пасеклі іх мячамі [8].

Л. Дайнека, адступаючы ад рэальных падзей, рамантызуе вобраз лісоўчыкаў, надае ім рысы нацыянальных змагароў. Пісьменнік гаворыць пра казакаў

пад кіраўніцтвам атамана Астанкава ў абозе, якіх выразалі і пераапануліся ў іх адзенне, каб трапіць у лаўру з адзінай мэтай — забраць святыні пале-маністаў.

Аднак непараўнання ў кавалерыйскіх сечах і безагляднай мужнасці, лісоўчыкі вылучаліся таксама жорсткасцю, авантурызмам і прагаю здабычы. Можна знайсці асобныя эпізоды ў рамане, дзе паказваецца крыважэрнасць і бесчалавечнасць Лісоўскага. Пры захопе горада Каломны Лісоўскі разам з бліжэйшымі паплечнікамі гвалціць баярынню, якая ў свой час здзекавалася з сваіх прыгонных служанак. Гэты ўчынак не ўхваляюць некаторыя яго ваяры. Таму гісторыкі называюць лісоўчыкаў — беззаконнымі, бо, трапіўшы ў гэтыя войскі, ваяры пераймалі дрэнныя звычэй і становіліся аднолькавымі [8].

Як і ў кожным творы, для пісьменніка важны асобныя дэталі, якія адлюстроўваюць ідэі, ствараюць вобраз эпохі. Аўтар спыняецца на паказе горада Вільні, якой яна выглядала ў часы праўлення Жыгімонта Вазы. Гэта быў прыгожы багаты горад. Важную ролю адыгрывае апісанне шыбеніцы і слупа ганьбы, якія размяшчаліся побач з ратушай і адлюстроўвалі недаўгавечнасць чалавечага жыцця ў гэтую эпоху, калі яно магло абарвацца ў любую хвіліну. Вакол іх — кола гандлёвых крамаў, дзе чалавек мог набыць усё. Побач з ратушай, у цэнтры горада — шмат пастаялых двароў і бедных брудных корчмаў, дзе ўначы жыццё кіпела. У горадзе былі храмы ўсіх веравызнанняў. Але разам з тым паказваецца аўтарам проціпастаўленне беднаты, жабрацтва і багацця, бо чым глыбей уезджаеш у горад, сустракаецца больш багатых палацаў: «Палацы Хадкевічаў, Сапегаў, Пацаў, Вішнявецкіх. Велічныя. З граніту і мармуру. У атачэнні густых зялёных садоў. Сапраўдны зямны рай. Нават ён, магутны ўсясьліны ўладар Нясвіжа (Мікалай Крыштаф Радзівіл Сіротка — *Л. Т.*), ліцвінскі Крэз, прыцмокваў языком ад здзіўлення» [2, № 2, с. 42].

Акрамя гарадскога жыцця аўтар апісвае становішча, у якім аказаўся просты люд у час ваеннай аблогі, голаду, які спустошваў наваколлі. Як на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, так і ў Масковіі было страшна спыняцца з абозам у чыстым полі, бо можна было чакаць нападу. А напасці мог хто заўгодна: пан са сваімі дворнымі людзьмі, найміты з Польшчы, Маравіі ці Сілезіі, пушкары, якія служылі ў замках Вялікага Княства і выраблялі зброю. Але з-за таго, што грошы ім выплачвалі дрэнна, яны выходзілі на навакольныя дарогі і рабавалі падарожнікаў, каб хаця б з гэтага пражыць. Аўтар, адлюстроўваючы вобраз крамешніка, з якім пазнаёміліся Гарткевіч з панам Залівакам на начлезе, згадвае полымя, якое асвятляла твар яго чырвоным, які здаўся крывавым. Гэтая дэталі падказвае чытачу, што гэта за чалавек. І сапраўды гэта быў адзін з людзяраў, які забівае падарожны люд. З прычыны голаду на Маскоўшчыне людзі шукалі, дзе здабыць ежу, таму было вельмі небяспечна спыняцца ў незнаёмых мясцінах: маглі не толькі абрабаваць, але і забіць. Аказаўся крамешнік Чорным Маскалём, пра якога хадзілі жahlівыя чуткі, нападаў ён уночы, магчыма, таму і атрымаў такую мянушку. Калісьці

служыў апырчнікам у Малюты Скуратовіча, таму зрабіўся бесчалавечным, трымаў у страху ўсю Масковію.

Леанід Дайнека паказаў змены ў адносінах да жанчыны, якія пачалі адбывацца ў часы праўлення караля Жыгімонта III. Раней да жанчыны ставіліся як да пяшчотнага, слабага стварэння, дэкаратыўнай кветкі, што вырошчваецца ва ўмовах раскошы і бяздзейнасці, якой можна ганарыцца, паказваючы яе саноўным гасцям у час баляў і прыёмаў. Такой ва ўяўленні нашых продкаў павінна была быць шляхцянка. Але ўжо ў XVI ст., якое ўвайшло ў гісторыю як «залаты век» мастацтва і культуры Рэчы Паспалітай, з'яўляюцца актыўныя жанчыны — каралевы, якія займаюцца палітыкай, гаспадарчымі справамі: Бона Сфорца, Ганна Ягелонка. У XVIII ст. становішча жанчын зусім змянілася.

Такія разважанні аўтара пра становішча жанчыны сустракаем ў творы, што гаворыць, магчыма, пра яго жаданне звярнуць увагу чытача, калі з'яўляюцца першыя незалежныя жанчыны ў гісторыі: «У Вялікім Княстве Літоўскім, як і ва ўсёй Рэчы Паспалітай жанчына на той час усё часцей пачала выходзіць з душных цёмных пакояў, пакойчыкаў і кухняў на залітую яркім святлом авансцэну жыцця, дзе да гэтага ўладарнічалі адны мужчыны. Няхай такое надаралася толькі ў Вільні і Кракаве, між радавітай магнатэрыі, прыдворных, але паступова гэты звабны свежы вецер усё больш імкліва залётваў у аддаленыя маёнткі і маёнтачкі, туды, дзе на прадзедаўскай зямлі спрадвеку сядзела каранёвая шляхта. У жанчыне раптам убачылі тое, чым можна ганарыцца, што патрэбна абагаўляць» [2, № 2, с. 59].

Аўтар расказвае пра Сафію Даўгую, якая ў 1547 г. падчас рыцарскага турніру, зладжанага каралём Жыгімонтам Аўгустам, апрагнула баявыя даспехі і змагалася супраць шляхціцаў Гербута і Лашча. Створаны аўтарам вобраз перагукаецца з вобразам Жанны Д'арк. Менавіта на яе хоча быць падобнай Эльвіра Скаблінская — адна з гераіняў рамана. Яна смелая, рашучая амазонка, збегла з дому, каб наладзіць сваё асабістае шчасце, кахае Вітаўта Гарткевіча — беднага шляхціца, удаўца. Аднак бацька планаваў выдаць яе за былога судзію — падкаморыя, старога Язэпа Кушлейку. Але дзяўчына пакахала маладзейшага, толькі з ім бачыць сумеснае жыццё, таму і ідзе насуперак бацькоўскай волі. Разам з Вітаўтам яна трапляе ў войска Лісоўскага. «Чаму між нашага народа не можа быць сваёй Жанны Д'арк і сваёй амазонкі», — гаворыць Аляксандр Лісоўскі [2, № 2, с. 63]. І паводзіць сябе Эльвіра не так, як шляхцянка: зухавата скача на кані, махае бізуном, можа ўжыць грубае мужчынскае слова.

Адлюстроўваючы вобраз эпохі часоў Жыгімонта Вазы III, Леанід Дайнека звярнуўся да гістарычнага перыяду, які амаль не адлюстраваны беларускімі празаікамі. Гэты час заставаўся белай плямай у гісторыі. Аўтар паказаў неадназначны вобраз Аляксандра Язэпа Лісоўскага, да якога ставіліся ці як да антыгероя Смутных часоў у Маскоўскім княстве ці да жорсткага атамана казакаў. Письменнік прытрымліваецца пазіцыі нацыянальнага рамантызму,

паказваючы палкоўніка смелым ваяром, які ўзначальваў войска беларускай кавалерыі-казацтва. Леанід Дайнека перадае палітычную сітуацыю, якая назіралася ў гэты час у Рэчы Паспалітай і Маскоўскім княстве, таму выразна адлюстраваны ўклад жыцця мірнага насельніцтва, якое мірылася з палітычнымі канфліктамі, што ахоплівалі Рэч Паспалітую і Маскоўскае княства, моцным голадам у Маскоўскім княстве, які пачаўся пасля смерці Барыса Гадунова. Па ўсёй Рэчы Паспалітай у гэты час квітнеў сарматызм, таму пісьменнік паказаў элементы гэтай культуры, звярнуўшы ўвагу на адзенне, выхаванне шляхты, традыцыі.

Літаратура

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры, XI — першая палова XVIII ст./ Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; [падрыхт.: А. І. Богдан і інш.; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі]. — Мінск: Беларус. навука, 2003. — 1014 с.
2. Дайнека, Л. М. Пра лісоўчыка, злога хлопчыка: раман / Л. М. Дайнека // Дзеяслоў.— 2010.— № 1.— С. 15–75; № 2.— С. 13–76; № 3.— С. 13–66.
3. Костомаров, Н. И. Исторические монографии и исследования Николая Костомарова / Н. И. Костомаров. — Т. 1 Названный царь Дмитрий; Т.4: Смутное время Московского государства в начале XVII столетия 1604–1613. — Изд. 3-е, испр. и доп. — СПб: Изд. товар. М. О. Вольф.— 1883.— 446 с.
4. Крашэўскі, Ю. Кароль у Нясвіжы. 1784; Апошняя са слупкіх князёў: гістарычныя аповесці / Ю. Крашэўскі. — Мінск: Мастацкая літаратура, 2009. — 333 с. — (Скарбы сусветнай літаратуры).
5. Ластоўскі, В. Лесаўчыкі / В. Ластоўскі // Крывіч.— 1923.— № 1.— С. 24–25.
6. Праневіч, Г. Літоўскія Статуты і духоўная спадчына Льва Сапегі ў літаратуры і грамадска-палітычнай думцы Беларусі XIX — першай трэці XX стст. / Г. Праневіч // Вялікі канцлер Вялікага княства: (да 450-годдзя з дня нараджэння Льва Сапегі). — Мінск: І. П. Логвінаў, 2007. — С. 56–89.
7. Niemcewicz, J. U. Dzieje panowania Zygmunta III, króla polskiego, wgo xięcia litewskiego, ruskiego, pruskiego, mazow., knows., wołyńs., podols., podlas., smoleńs., siewiers., inflantsk. i czerniechowskiego, dziedzicznego króla szwedów, gotów i wandalów: z wizerunkami/ przez J. U. Niemcewicza. — Wytłoczono w Warszawie: Drukiem Zawadzkiego i Węckiego Uprzywileiowanych Drukarzy i Księgarzy Dworu Króla JMci Polskiego, 1819. — Т. 2. — 1819. — 608 s.
8. Wisner, H. Lisowczycy / H. Wisner. — Warszawa, 1995. — 153 s.